

ДАКУМЕНТАВАНЫЯ ФОРМЫ КРАЯЗНАЎЧЫХ БІБЛІАГРАФІЧНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ У САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ

Сучасны перыяд развіцця беларускага грамадства характарызуецца ўздывам краязнаўчага руху, у тым ліку з'яўленнем шматлікіх і разнастайных дакументальных крыніц краязнаўства. Бібліяграфія, як феномен сацыякультурных камунікацый, забяспечвае бесперапынны рух краязнаўчай інфармацыі і ведаў: фармальных ці нефармальных з пункту гледжання арганізацыі камунікацыі; розных па спосабах кадзіравання, перадачы і ўспрымання; здзяйсняемых праз дакументальныя і недакументальныя каналы. Канкрэтызацыя краязнаўчай бібліяграфічнай інфармацыі ў паняцці «бібліяграфічнае паведамленне» дазваляе акцэнтаваць камунікатыўны патэнцыял зыходнай катэгорыі («бібліяграфічная інфармацыя») і вывучаць яго асаблівасці ў межах прадметнай вобласці («краязнаўства»). Бібліяграфічнае паведамленне – паняцце складанае: на абстрактным узроўні, на наш погляд, яно выяўляецца як абагульняючае і фіксуе акт бібліякамунікацыі. На канкрэтным узроўні, у рэальным працэсе бібліякамунікацыі – як апрадмечаны фрагмент бібліяграфічнай інфармацыі (ведаў), у дадзеным выпадку краязнаўчай.

Любыя формы краязнаўчых паведамленняў разам з агульнымі ўласцівасцямі, характэрнымі для бібліяграфічнай інфармацыі, ярка выяўляюць асаблівасці камунікатыўнасці, абумоўленыя спецыфікай прадметнай вобласці, метадычным вопытам бібліяграфавання і іншымі фактарамі. Камунікатыўнасць дакументаваных і вусных формаў краязнаўчых бібліяграфічных паведамленняў выяўляецца праз бібліяграфічную мову, мэтанакіравана ствараемую бібліёграфам для аптымізацыі камунікацыйных сувязей, для абмену паведамленнямі і трансляцыі бібліяграфічных ведаў па краязнаўстве. Фармалізаваная і натуральная мова бібліяграфічных метатэкстаў насычана тэрміналогіяй краязнаўства (шматлікімі геаграфічнымі найменнямі, імёнамі, датамі, паняццямі з розных галін краязнаўства, састарэлай і сучаснай спецыфічнай рэгіянальнай лексікай і інш.), што ўплывае на адлюстраванне

зместу дакументаваных тэкстаў у згорнутаі форме і структураванне бібліяграфічных масіваў.

Сучасныя ўяўленні аб функцыянаванні бібліяграфічнай мовы ў інфармацыйным асяроддзі цэласна прадставілі В. А. Факееў, І.А.Савіна, В.П.Лявонаў і іншыя бібліяграфазнаўцы [1; 2]. Пры ўсёй адметнасці разважанняў бібліяграфічная мова разглядаецца як спосаб выяўлення бібліяграфічнай інфармацыі [1, с.106]. Яе элементамі з'яўляюцца бібліяграфічныя апісанні, згорнутыя формы адлюстравання зместу дакументаваных тэкстаў, структураваныя бібліяграфічныя масівы (бібліяграфічныя дапаможнікі)¹.

Аналіз важнейшай дакументаванай формы бібліяграфічных паведамленняў – бібліяграфічных запісаў паказвае, што на сучасным этапе ў цэлым на добрым узроўні функцыянуе мова фармалізаванага бібліяграфічнага апісання, выконваюцца патрабаванні ГОСТ 7.1.–2003 «Бібліяграфічны запіс. Бібліяграфічнае апісанне». Памылкі, якія часам сустракаюцца, расцэньваюцца як выпадковыя недахопы. Варта падкрэсліць значэнне бездакорнага выкарыстання стандартаў і правіл бібліяграфічнага апісання як ключа да бесперашкодных сувязей паміж карыстальнікамі і крыніцамі інфармацыі, гарантаў дакладнасці краязнаўчай бібліяграфічнай інфармацыі (ведаў). На жаль, выяўляюцца недахопы бібліяграфічнага апісання ў некаторых цікавых і ўнікальных электронных краязнаўчых інфармацыйных рэсурсах (напрыклад, бібліяграфічныя спісы ў віртуальных музеях беларускіх пісьменнікаў, створаныя Гомельскай АБ). Памылкі бібліяграфічнага апісання ў электронным асяроддзі прыводзяць да страт інфармацыі. Нельга недацэньваць значэнне правільнага і дастаткова поўнага бібліяграфічнага апісання як галоўнага элемента спецыялізаванай бібліяграфічнай мовы, авалоданне якой спажывацямі інфармацыі набыло шырокі размах у рамках інфармацыйнай культуры асобы (спецыяліста). У процілеглым выпадку парушаюцца правілы граматычных зносін у сістэме бібліякамунікацыі.

Фармалізаванае бібліяграфічнае апісанне краязнаўчых дакументаў не заўсёды дастаткова арыентуе спажывацоў інфармацыі. Павелічэнне інфармацыйна-пазнавальнай і цэннасна-арыентацыйнай ёмістасці бібліяграфічнага запісу дасягаецца з

¹Вядома, што вывучыць асаблівасці бібліяграфічнай мовы падчас вусна-камунікатыўных актаў – справа больш складаная, хаця няма прынцыповай розніцы паміж вуснымі і дакументаванымі бібліяграфічнымі паведамленнямі ў аспекце іх сутнасці.

дапамогай анатавання, а ў асобных рэсурсах – індэксавання. Адна з прычын шырокай распаўсюджанасці кароткіх даведачных анатацый (удакладняльных) – сімвалічнасць назваў дакументаў, характэрная для краязнаўчых дакументальных крыніц, найперш газетных артыкулаў, што складаюць да 80–90% у асобных бібліяграфічных рэсурсах. Анатаванні дапамагае не толькі ўдакладніць або ахарактарызаваць тэму, але і раскрыць спецыфічныя рысы аб'екта бібліяграфавання. Дакументальныя аб'екты бібліяграфавання па краязнаўстве нярэдка вызначаюцца канкрэтнасцю, вузкасцю прадмета, адлюстраваннем новых, раней невядомых звестак аб ім, новых ацэнак, насычанасцю геаграфічнымі назвамі, імёнамі, рэгіянальнымі тэрмінамі і інш. Гэта характэрна і для выпадкаў, калі матэрыял аб краі выяўляецца ў дакументах шырокага зместу і значнага аб'ёму: манаграфіях, энцыклапедыях, зборніках гістарычных крыніц і іншых (невypadкова атрымалі распаўсюджанне форма бібліяграфічнага апісання «са зместу:» і аналітычнае анатаванні). Таму выкарыстанне прафесійнай мовы краязнаўства, тэрміналогія якога ахоплівае дзясяткі галін, даследуемых з пазіцыі краязнаўчага падыходу, спрыяе выяўленню бібліяграфічных ведаў, дакладнай перадачы інфармацыі аб дакументаваных тэкстах. Хаця методыка анатавання дакументальных крыніц па краязнаўстве распрацавана на высокім узроўні (выяўлены агульныя патрабаванні да анатавання краязнаўчых дакументаў, асаблівасці анатавання асобных відаў краязнаўчых дакументаў), але ў рэальных бібліяграфічных запісах шмат недахопаў і спрэчных момантаў. Калі высокую ацэнку можна даць анатаванні ў мэтах хуткага абвясчэння аб новых краязнаўчых дакументах, то горш складальнікі валодаюць методыкай анатавання, арыентаванай на падрыхтоўку дакументаванай рэкамендацыйнай бібліяграфічнай інфармацыі, што прыводзіць да парушэння аб'ектна-суб'ектных і міжсуб'ектных сувязей пры перадачы бібліяграфічных ведаў.

Індэксаванне краязнаўчых дакументаў выклікае шмат пытанняў. Вузкасць інфармацыйных запытаў, характэрная для краязнаўства, падштурхоўвае да падрабязнага індэксавання з дапамогай ключавых слоў (супрацоўнікі некаторых абласных бібліятэк Расіі адзначаюць, што пры індэксаванні аднаго дакумента дасягаюць 60-ці і болей ключавых слоў; у айчынных бібліятэках абмяжоўваюцца некалькімі ключавымі словамі). Перспектыўным пры адлюстраванні дакументнага патоку, асабліва ў дачыненні да краязнаўчых матэрыялаў, выяўленых у газетных артыкулах,

зборніках, манаграфіях, прысвечаных іншым тэмам, лічыцца свабоднае каардынатнае індэксаванне, якое дазваляе прадставіць тэкст у аўтарскай тэрміналогіі без нармалізацыі, з мінімальным кантролем над лексікай. Каардынатнае індэксаванне не толькі дапаўняе іншыя інструменты індэксавання, але ў некаторых выпадках становіцца адзіным магчымым сродкам [3].

Пад кіраўніцтвам абласных бібліятэк мэтазгодна скаардынаваць работу па стварэнні слоўнікаў мікратапонімаў і персаналій мясцовага значэння, нармалізаваць іх, стварыўшы для данай геаграфічнай назвы або персаналіі прыняты загаловак. Частка такіх назваў, верагодна, не можа быць падмацавана аўтарытэтнымі крыніцамі, яны вядомыя пераважна ў вуснай народнай мове, пісьмовых крыніцах, у мясцовай прэсе. Яны выконваюць ролю папярэдніх загатоўкаў, калі ж найменні трапілі ў аўтарытэтныя крыніцы, яны могуць мець статус нармалізаванага загатоўка. Удзел у нармалізацыі загатоўкаў бібліяграфічных запісаў прадстаўляе значнасць з пункту гледжання забеспячэння паўнаты кропак (пунктаў) доступу да краязнаўчых бібліяграфічных ведаў.

Індэксаванне з дапамогай «Тыпавай схемы класіфікацыі дакументаў для краязнаўчых каталогаў (картатэк) бібліятэк Рэспублікі Беларусь» выклікае пэўныя складанасці, паколькі гэтая спецыялізаваная схема, распрацаваная з улікам асаблівасцей Беларусі, доўгі час не ўдасканальваецца і губляе сваё значэнне ў якасці асноўнай схемы індэксавання з дапамогай прадметных рубрык і класіфікацыйных індэксаў [4]. Ад часу распрацоўкі схемы (1993 г.) Нацыянальная бібліятэка Беларусі не ставіла пытанне аб яе далейшым развіцці і выкарыстанні. Практыка бібліятэк паказвае, што «Тыпавая схема...» дапрацоўваецца ў бібліятэках і мае шырокае прымяненне, у тым ліку як інструмент індэксавання. Але (паводле матэрыялаў кантрольных работ студэнтаў-завочнікаў) асобныя бібліятэкі замест «Тыпавай схемы...» выкарыстоўваюць ББК². Для індэксавання запісаў у бібліяграфічных базах даных тыпу «Краязнаўчая літаратура» абласныя бібліятэкі і ЦБС выкарыстоўваюць і іншыя схемы (ББК, УДК, рубрыкатары ГРНТІ, класіфікацыйныя схемы па галіновых комплексах (гісторыі, культуры)), прычым склад прымяняемых класіфікацыйных схем у бібліятэках разыходзіцца. Гэта паказвае: пытанне сэнсавай апрацоўкі краязнаўчых дакументаў не вырашаецца аднатыпна, што ўплывае на якасць краязнаўчых бібліяграфічных паведамленняў у

² Аўтар не меў магчымасці праверыць гэтыя звесткі.

камунікатыўных фарматах, стварае пэўныя бар'еры ў пошуку патрэбнай інфармацыі

Камунікатыўныя сувязі карыстальнікаў з крыніцамі інфармацыі здзяйснююцца і на аснове бібліяграфічных дапаможнікаў – больш складанай, вышэйшай формы дакументаваных бібліяграфічных паведамленняў. Бібліяграфічны дапаможнік тлумачыцца як пэўным чынам упарадкаванае мноства бібліяграфічных запісаў, аб'яднаных адзінствам задумы, прызначэння, формы і/ці зместам уключаемай інфармацыі. Камунікатыўнасць бібліяграфічнага дапаможніка праяўляецца ў сістэме ўзаемазвязаных бібліяграфічных запісаў, якія ў кантэксце ідэйнай задумы бібліёграфа ствараюць пэўную змястоўна-сэнсавую праграму [5, с.334]. Бібліяграфічны дапаможнік – гэта адначасова і сродак камунікацыі, але і бібліяграфічны дакумент са сваім структураваным тэкстам, фармалізаванай бібліяграфічнай і натуральнай мовай і іншымі асаблівасцямі. Асноўнымі кампазіцыйнымі элементамі бібліяграфічнага дапаможніка з'яўляюцца прадмова і ўводзіны, структураваныя асноўны бібліяграфічны тэкст і дапаможныя паказальнікі. У бібліяграфічных дапаможніках выяўляюцца такія якасці і ўласцівасці бібліяграфічнай інфармацыі, якія з'яўляюцца істотнымі ў бібліякамунікацыі. Гэта – камунікатыўнасць, мадэліраванне фармальнай і змястоўнай структур дакументальных патокаў і масіваў, камплексіруемасць з іншымі відамі інфармацыі, упраўленне зваротамі спажыўцоў інфармацыі да дакументаў і інш.

Камунікатыўнасць краязнаўчых бібліяграфічных дапаможнікаў праяўляецца ў мадэліраванні сувязей «аўтар – тэкст (дакумент) – бібліяграфічныя веды (бібліяграфічная інфармацыя) – спажыўцы інфармацыі», шматграннасць гэтых сувязей знаходзіць увасабленне ў разнастайнай па відах, тыпах і жанрах бібліяграфічнай прадукцыі: навукова-дапаможных і рэкамендацыйных, календарых знамянальных і памятных дат, універсальных паказальніках новай літаратуры аб краі, біябібліяграфічных слоўніках і персанальных паказальніках, разнастайных «малых жанрах» і інш. На жаль, сёння выпускаюцца бібліяграфічныя дапаможнікі, у якіх парушаюцца ўзаемазалежныя сувязі мэтавага і чытацкага прызначэння, віду і жанру (тыпу) дапаможніка з методыкай адбору дакументаў і групойкі бібліяграфічных запісаў, бібліяграфічнай характарыстыкай дакументальных крыніц і інш. Наўрад падобныя дапаможнікі можна паспяхова выкарыстаць як сродак перадачы

кразнаўчых ведаў, яны не падмацоўваюць і асабістыя бібліяграфічныя веды, набываемыя спажыўцамі інфармацыі.

Тым не менш пэўныя навацыі, абумоўленыя імкненнем знайсці кантакт з чытацкай аўдыторыяй, у методыцы бібліяграфавання выяўляюцца. У сучаснай бібліяграфічнай практыцы беларускіх бібліятэк прасочваецца наступны метадычны падыход да камплексіравання бібліяграфічнай інфармацыі разам з іншымі відамі інфармацыі: прыкметна павялічваецца доля першаснай інфармацыі (літаратурна-мастацкай, навукова-папулярнай і інш.). Характэрна ўключэнне ў дапаможнікі ўводзін па тэме, падрыхтаваных вучонымі і спецыялістамі ў вобласці кразнаўства, біяграфічных і іншых даведак, уступаў да раздзелаў, тады як бібліяграфічныя запісы абмяжоўваюцца бібліяграфічнымі апісаннямі, часта з кароткімі даведачнымі анатацыямі. Можна бачыць розныя прычыны гэтай з'явы, але, на нашу думку, выклікае такую методыку шматлікасць матэрыялу з газет і іншых перыядычных выданняў, з выданняў іншай тэматыкі, якія адлюстроўваюць вузкапрадметны матэрыял. Гэта падштурхоўвае складальнікаў ствараць вялікія тэкставыя часткі дапаможнікаў, якія лаканічна прадстаўляюць цэласныя, завершаныя веды аб падзеях, асобах, звязаных з рэгіёнамі. Такім чынам, апасродкаваны дыялог складальнікаў са спажыўцамі інфармацыі, інтэрпрэтацыя дакументальных крыніц канцэнтруюцца ў вышэйназваных тэкставых частках бібліяграфічных дапаможнікаў, бібліяграфічныя апісанні набываюць значэнне дапаўняльных крыніц.

Разам з тым некаторая частка бібліяграфічных дапаможнікаў, вызначаных як рэкамендацыйныя, змяшчаюць толькі бібліяграфічныя апісанні з фармальнай групоўкай апошніх, што не адпавядае віду, жанру і недапушчальна абмяжоўвае пазнавальны і камунікатыўны патэнцыял кразнаўчай бібліяграфічнай інфармацыі. Рэкамендацыйна-бібліяграфічныя тэксты павінны захоўваць і перадаваць эмацыянальную выразнасць натуральнай мовы, яе граматычны і лексічны строй, асаблівасці аўтарскага стылю, моўную аўтэнтычнасць тэкстаў. Такое пасрэдніцтва бібліяграфічнага метатэксту (і бібліёграфа) спрыяе ўстанаўленню дыялагічных сувязей аўтараў дакументальных крыніц і карыстальнікаў. Ёсць значны рэзерв стымулявання чытання з дапамогай розных пазнавальных і інструкцыйна-метадычных звестак.

На жаль, у патоку краязнаўчых бібліяграфічных дапаможнікаў адсутнічаюць жанры папулярных энцыклапедый, даведнікаў і інш.

На нашу думку, удасканаленне камунікатыўнасці дакументаваных формаў краязнаўчых бібліяграфічных паведамленняў залежыць ад больш глыбокага асэнсавання бібліёграфамі іх прызначэння, пастаяннага вывучэння свайго края і дакументальных крыніц інфармацыі, больш смелага прымянення інавацыйнага вопыту бібліяграфавання, скаардынаванага вырашэння найбольш складаных тэарэтыка-метадычных і тэхналагічных праблем. У адносінах да карыстальнікаў можна адзначыць, што тая ўвага, якая сёння надаецца краязнаўчаму кампаненту ў сістэме адукацыі, папулярызацыя краязнаўчых ведаў музеямі, бібліятэкамі і іншымі ўстановамі, удзел мясцовага насельніцтва ў краязнаўчым руху, дзейнасць па фарміраванні інфармацыйнай культуры карыстальнікаў ствараюць дабратворную глебу для ўспрымання дакументаваных формаў бібліяграфічных паведамленняў, бібліяграфічнай мовы і іх выкарыстання для задавальнення інфармацыйных патрэбнасцей.

1. *Фокеев, В. А.* Библиография: теоретико-методологические основания: учеб. пособие / В. А. Фокеев; науч. ред. Г. В. Михеева; предисл. А. В. Соколова. – СПб.: Профессия, 2006. – 352 с.

2. *Савина, И. А.* К вопросу о библиографическом языке / И. А. Савина // Человек в информационном пространстве цивилизации: культура, религия, образование: тезисы докладов Междунар. науч. конф., Краснодар–Новороссийск, 19–21 сент. 2000 г. – Краснодар, 2000. – С. 219–222.

3. *Никольцева, Н. П.* О возможности содержательного индексирования документов ключевыми словами (по материалам эксперимента, проведенного в РНБ на базе комплекса «Охрана окружающей среды») // Н. П. Никольцева, О. А. Седышева [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.nlr.ru/cat/predmet/article.htm.

4. *Краязнаўчая дзейнасць бібліятэк: метады рэкамендацыі* / НББ. – Мінск, 1994. – 103 с.

5. *Вохрышева, М. Г.* Теория библиографии: учеб. пособие / М. Г. Вохрышева. – Самара: Изд-во СГАКИ, 2004. – 367 с.